

УДК 376.68

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235544>

С. В. Форманова,

д-р філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,

професор кафедри української мови

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОДНА ІЗ МЕТОДИК СТРУКТУРНОГО МЕТОДУ

В статті запропоновано новий підхід до аналізу методів дослідження взагалі й компонентного аналізу, як однієї з методик структурного методу, зокрема. Простежено дефініцію методу, мету й об'єкт методу, подано опис методу: засади й принципи методологічного аналізу, зразки їх предметного втілення, умови застосування. Описано нормативи й вимоги до використання методу. Схарактеризовано галузь застосування

компонентного аналізу в лінгвістичній практиці. Доведено, що компонентний аналіз дає змогу описати практично необмежену кількість лексичних одиниць.

Ключові слова: методологія лінгвістичних досліджень, структурний метод, методика компонентного аналізу, сема, семема.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сутність методики компонентного аналізу вирізняється тим, що в сукупності досліджуваних мовних одиниць виокремлюють такі ознаки, за допомогою яких одні одиниці розрізняють між собою, інші об'єднують у групи, або сукупно, тобто описування результатів дій відбувається через набір ознак, які входять у план змісту.

Ознаки, за допомогою яких значущі одиниці відрізняються одна від одної, називають **диференційними**, ознаки, які сприяють об'єднанню одиниць, – **інтегральними**. Одна і та сама ознака може бути як диференційною, так і інтегральною, залежно від того, які одиниці зіставляються.

Поняття «компонентний аналіз» увів *Уорд Гуденоф*, американський антрополог, який здійснив значний внесок у вивчення спорідненості, лінгвістичну й когнітивну антропологію, міжкультурну комунікацію. Він описав техніку дослідження лексики за допомогою компонентного аналізу, яка розвилась у межах лінгвістики та яку, на думку вченого, варто застосовувати до інших аспектів культури. Використовуючи цю техніку формального семантичного аналізу, дослідник може відкрити власні когнітивні процеси інформанта. У. Гуденоф також підкреслював, що аналізуючи компоненти значень, дослідник може дійти глибокого розуміння культури, яка відбивається у когнітивній структурі.

Основи компонентного аналізу заклали *Б. Потье та Альгирдас Жюльєн Греймас*. Поштовхом для його виникнення послужила розроблена *Миколою Трубецьким* методика опозитивного аналізу у фонології, за якою шляхом протиставлення фонем виділялись їх ознаки. Стосовно фонем та в силу своєї ефективності й універсальності методика компонентного аналізу розповсюдилася на дослідження граматичних та лексичних значень.

Ознаки для опису виділяються на підставі зіставлення однорідних одиниць мови. Так, при зіставленні фонем <д> і <т> розрізняються за єдиною ознакою – дзвінкості / глухості; всі інші ознаки у них спільні, інтегральні. Навпаки, для фонем <д> і <б> ознака дзвінкості – інтегральна. Послідовно зіставляючи фонему, наприклад <д>, з іншими фонемами – <н>, <д>, <з>, виділяємо диференційні ознаки твердості, взривності, сукупністю яких і визначається фонема <д>, що є зі структурної точки зору згустком диференційних ознак.

Згодом цю методику застосував *Роман Якобсон* для опису категорії відмінка російських іменників. Опис шести відмінків досягається за допомогою трьох запропонованих вченим семантичних ознак: спрямованості, об'ємності й периферійності. **Ознака спрямованості** притаманна знахідному й давальному відмінкам, значення яких завжди передбачає вказівку дії на об'єкт (*писати лист, подарувати товаришу* і т. п.), тоді як для інших відмінків ця ознака необов'язкова. **Ознака об'ємності** вказує на межі предмета, що позначається, підкреслює, що обсяг змісту предмета, що виражається, зокрема, родовим відмінком, менше загального обсягу предмета, що позначається (пор. *шматок хліба, стакан чаю* і т. п.). Інша властивість об'ємності полягає в неможливості відмінка вказувати на відсутність предмета й характерна для місцевого відмінка. **Семантична ознака периферійності** притаманна давальному й орудному відмінкам, оскільки сутність цієї ознаки полягає в додатковій неголовній інформації, яка виражається ним.

Економність, компактність і наочність опису предмета дослідження за допомогою компонентів (ознак) досягається за рахунок того, що їх число менше числа описуваних явищ (у наведеному прикладі трьома ознаками несуперечливо й вичерпно описується шість граматичних явищ) [9, с.138].

Перенесена на вивчення лексичної семантики, ця методика отримала назву **компонентного аналізу**, що цілком обґрунтовано, оскільки на лексико-семантичному рівні компонентний аналіз суттєво відрізняється від подібного аналізу у фонології: тут кількість диференційних ознак значно більша і вони неоднорідні за ступенем узагальнення (що більш узагальнені ознаки, то менше їх число, що конкретніші семантичні ознаки, то більше їх число) [2, с. 109-122]. Використання цієї методики дало змогу виявити закономірності функціонування слів у мовленні: *правила селекційних обмежень* (Дж. Катц, Дж. Фодор), *правила поєднання лексичних значень* (Ю. Д. Апресян), *правила семантичного узгодження* (В. Г. Гак).

Для вивчення структури слова застосовується компонентний аналіз, який розробив німецький мовознавець *Манфред Бірвіш*, досліджуючи параметричні прикметники, що мають особливі семантичні властивості. Він зауважував, що напрямок семантичного розвитку цих слів в галузі аксіологічних значень визначається співвідношенням оцінних компонентів всередині іменної групи [11, р. 119-148.]. Манфред Бірвіш визначає значення слова як сукупність семантичних компонентів (особливостей, або ознак), пов'язаних між собою логічними константами. Він підкреслював, що значення слова – це сукупність змістових ознак, що складають його, і між ними наявний змістовий зв'язок [8, с. 6-25].

Більшість дослідників у галузі етносемантики мали справу з окремими культурними змістами, де зверталась увага на родинні стосунки, класифікації тварин і рослин, на діагностику категорій хвороб, кольоропозначень та ін. Ці дослідження свідчать про складність соціальних модусів мислення, тому вченими були запропоновані гіпотези про процеси, завдяки яким концепції, поняття виникають, стають загальними та модифікуються [5, с.127-128].

У 70-80-х рр. ХХ ст. методика компонентного аналізу застосовувалася в граматиці, особливо в морфології (О. В. Гулига, Є. Й. Шендельс), в аналізі простих і складних речень тощо (О. І. Москальська, В. А. Белошапкова, О. М. Вольф).

Отже, компонентний аналіз базується на гіпотезі про те, що значення кожної мовної одиниці складається із семантичних компонентів (сем) і таким чином увесь словниковий склад мови може описуватися за допомогою незначної кількості семантичних ознак. Методика компонентного аналізу тісно пов'язана з системно-парадигматичним розумінням мови, особливо з теорією поля.

Актуальність статті зумовлена необхідністю проаналізувати витоки виникнення поняття структурної лінгвістики і компонентного аналізу, як однієї з методик зазначеного методу.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є демонстрація способів розробки й становлення методики компонентного аналізу. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити дефініцію методики компонентного аналізу; 2) схарактеризувати мету й об'єкт дослідження; 3) подати опис методики: принципи методологічного аналізу, зразки їх предметного втілення, умови застосування; 4) визначити нормативи та вимоги до використання цієї методики (стандартні правила, процедури, спосіб дії); 5) схарактеризувати галузь застосування методики компонентного аналізу в лінгвістичній практиці; 6) визначити взаємодію методики компонентного аналізу з іншими методами лінгвістичних досліджень.

Об'єктом дослідження є становлення поняття методики компонентного аналізу. **Предметом** дослідження є визначення значень слів на основі розщеплення їх компонентів.

Наукова новизна дослідження полягає в доведенні того факту, що методика компонентного аналізу є складовою структурного методу, який передбачає такий аналіз реального тексту, який дає змогу виділити узагальнені інваріантні одиниці (схеми речень, морфеми, лексеми, фонеми), порівнювати їх з конкретними сегментами на основі чітких правил реалізації. Ці правила визначають межі варіювання мовних одиниць у мовленні з точки зору збереження ними тотожності,

Теоретична й практична цінність статті полягає в збагаченні підходів до визначення методики компонентного аналізу, еволюцію становлення цього поняття, що доповнює й розширює знання про структурний метод. Результати дослідження можуть бути використані в курсах «Актуальні напрями філологічної науки», «Методологія лінгвістичних досліджень», «Методи, аналіз та презентація результатів наукових досліджень», у спецкурсах із структурної лінгвістики, етнолінгвістики, в написанні наукових робіт студентами й магістрами філологічного фаху.

Методи дослідження: *методом суцільної вибірки* сформовано фактичну базу дослідження; *описовий метод* дав змогу створити узагальнену модель предмета дослідження з урахуванням специфіки його презентацій; *метод аналізу і синтезу* прислужився для здійснення теоретичних узагальнень і практичної систематизації фактичного матеріалу та його подальшої наукової кваліфікації з позиції лексики й семантики; *метод спостереження* уможливив ідентифікацію методики компонентного аналізу; *контекстуально-інтерпретаційний* дав змогу визначити особливості тематичних поняттєвих груп та їхню семантичну специфіку; *метод культурної інтерпретації* було застосовано для вивчення закономірностей утілення в семантиці тематичних груп культурного змісту та способів його виокремлення з поняття.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

1. Дефініція методу.

Енциклопедія «Українська мова» подає таке визначення компонентного аналізу: «Компонентний аналіз – метод лінгвістичного визначення значень слів, суть якого полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти – *семи*. За цими ознаками (компонентами) лексичні одиниці різняться між собою або об'єднуються. Виділення в лексичній одиниці складових елементів здійснюється зіставленням її з іншими одиницями, які мають семантичну спільність з нею.

Перші спроби компонентного аналізу були зроблені на предметно-логічній основі. Тепер дедалі більшого поширення набуває К. а. на суто лінгвістичній основі – парадигматичній і синтагматичній (дистрибутивній). Оскільки простий перелік сем не дає вичерпного уявлення про смисловий зміст слова, який залежить також від структурної організації сем, способу їх групування, тобто від місця кожної семи в структурі значення, векторних відношень між ними тощо, важливим є встановлення структурної організації компонентів у значенні слова та їхньої ваги в семній структурі. Перша визначається на основі синтаксичних властивостей слова (сполучуваності), друга – частотністю слів, які сполучаються із заданими лексичними одиницями. Тому К. а. застосовується не в чистому вигляді, а в поєднанні з дистрибутивно-статистичним.

Оскільки число компонентів набагато менше від числа значень слів, то опис лексичних значень методом компонентного аналізу є економним, компактним і зручним» [10, с. 245-246].

Лінгвістичний енциклопедичний словник за ред. Г. Ярцевої пропонує таке тлумачення: «Компонентного аналізу метод – метод дослідження змістовної сторони

значущих одиниць мови, що має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складові. К. а. м. вперше був використаний при дослідженні лексичного матеріалу як техніки опису вузького кола лексичних одиниць (термінів спорідненості) в різних мовах (50-ті рр. 20 ст.). Він заснований на гіпотезі про те, що значення кожної одиниці мови складається з семантичних компонентів (сем) і що словниковий склад мови може бути описаний за допомогою обмеженого і порівняно невеликого числа семантичних ознак.

Характер компонентного складу лексичного значення залежить від ступеня конкретності (абстрактності) виражається даним словом поняття. При компонентному описі предметно орієнтованих слів (так званих денотатів типу «слон», «грач», «сосна») значно підвищується роль індивідуальних (унікальних) ознак, що характеризують тільки дане слово (пор. сему «наявність хобота» у слова «слон»), а також зростає ймовірність збігу змісту семантичної ознаки слова й ознаки предмета, позначеного цим словом. На цій підставі деякі вчені відносять компонентний аналіз денотатів до галузі позамовної семантики (Ж. Мунен та ін.)» [4, с. 233-234].

О. О. Селіванова подає таке визначення: «Компонентний аналіз – методика опису структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями. К. а. ґрунтується на парадигматиці й синтагматиці лексичного рівня мовної системи.

К. а. має багато методик: членування словникової дефініції, ступеневої ідентифікації, семантичного портретування опозицій, побудови лексичного поля і вертикально-горизонтального аналізу, дистрибутивну та дистирібутивно-статистичну, зіставлення, компонентного синтезу тощо.

К. а. використовується при укладанні тлумачних словників (наприклад, метод лексикографічного портретування Ю. Апресяна, який ґрунтується на п'яти компонентах тлумачення лексичних одиниць: учасниках ситуації, їхніх статусах і станах, їхній взаємодії та діях, позиції спостерігача й оцінці ситуації мовцем і слухачем). Доробок К. а. є вагомим для машинного перекладу (при створенні мов-посередників, еталонних систем еквівалентності), кодування термінів в інформаційно-пошукових мовах (наприклад, RX-мова семантичних множників Е. Скороходька), методики викладання іноземних мов і т. ін.» [7, с. 230-231].

М. П. Кочерган подає таке визначення: «Компонентний аналіз – це система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами, семантичними множниками і рідко маркерами», фігурами утримання, семантичними компонентами, базовими реляційними поняттями, диференційними ознаками, елементарними смислами, семемами, семантичними параметрами, т. зв. «мінімальними складовими частинами інформації, яку несе одиниця мови [3, с. 245-246].

Наведені дефініції засвідчують, що в основі цього аналізу лежить постулат про те, що Лише О. Селіванова й М. Кочерган визначають компонентний аналіз як методику або прийом, а не метод. Сутність компонентного аналізу полягає в тому, що значення слова розкладається на низку семантичних складових, які, в свою чергу, продовжують диференціюватися доти, поки не будуть виявлені надалі й не розкладені термінальні елементи. Етапи проведення компонентного аналізу описуються в багатьох лінгвістичних роботах [Апресян 1995; Кобозева 2000; Комлев 2003; Крисін, Кузнецов 1986; Кузнецова 1989], хоча загальноприйнятої методології не існує.

2. Мета методу, його об'єкт.

Мета методу полягає в розщепленні значення слова на елементарні смислові компоненти, які називають *семами*. При цьому необхідною умовою є дослідження

закритих лексичних підсистем, що виділяються на основі певного семантичного критерію.

Об'єкт методу – всі значущі одиниці мови, певний інвентар семантичних ознак, які мають конкретне значення і складаються із семантичних компонентів (*сем*).

3. Опис методики: принципи методологічного аналізу, зразки їх предметного втілення, умови застосування (його можливості, сфера й обмеження застосування).

Сутність і призначення методики компонентного аналізу зводиться до того, що в сукупності досліджуваних мовних одиниць виділяються ті ознаки, за допомогою яких одні одиниці різняться між собою, інші, навпаки, об'єднуються в групи або сукупності. Інакше кажучи, опис фактів здійснюється набором ознак, що входять до їх плану змісту.

Розглянемо значення слова *'будинок'*: «Будівля, споруда, призначення для житла» [1, с. 65]. Воно складається з таких семантичних компонентів: *фундамент, стеля, дах, вікна, двері, стіни, підлога* тощо. Попри те, що цей перелік не визначає змістових частин слова, він пов'язує це слово з поняттями, які виражають інші слова. Отже, компонентний аналіз зводиться до визначення змістовних зв'язків слова.

С. В. Семчинський відзначав певні успіхи у вивченні семантичної структури слів методом компонентного аналізу. У лексикології розрізняють слова однозначні й багатозначні. Окреме значення слова називають *семемою*. Семантична структура однозначного слова виявляється досить складною, оскільки вона утворюється з різного типу семантичних ознак, або *сем*: *загальних* (категоріальних), *інтегральних*, *диференційних* та *потенційних*. **Загальні семантичні ознаки** (*семи*) об'єднують різні слова в єдину семантичну групу. Так, слова *передпокій, передня, прихожа, вестибюль, хол, гардероб, сіни* об'єднуються в одну групу завдяки наявності в них спільної загальної семантичної ознаки *'службове приміщення в хаті чи будинку'*. Між собою ці слова можуть розрізнятися за допомогою **різних диференційних семантичних ознак**, як-от: *передпокій, передня, прихожа, вестибюль, сіни* відзначаються наявністю диференційної ознаки *'перші при вході кімната або приміщення'*. Серед них виділяють *вестибюль* і *сіни* завдяки іншим диференційним ознакам, що вказують на великий чи малий розмір відповідної кімнати чи приміщення. Слово *гардероб* не має у своєму значенні названих диференційних ознак, але має іншу – *'приміщення, де зазвичай лишають одяг'*. Крім того, його значення уточнюється ще однією ознакою – *'в громадських будинках'*.

Щодо **потенційних сем**, то вони в лексичному значенні латентні (приховані) і виявляються лише тоді, коли стають диференційними при утворенні нових значень. Наприклад, у слові *баран 'самець вівці'* семантична ознака *'нерозумна істота'* є лише потенційною, а при утворенні похідного переносного значення (про людину) ця сема стає диференційною [8, с. 23].

За допомогою компонентного аналізу можна побудувати лише загальний список семантичних компонентів структури значення лексики без встановлення будь-яких відповідностей і зв'язків між ними. Щоб виявити психологічну актуальність цих компонентів, необхідно зіставити отриману модель з даними інших експериментів.

О. О. Селіванова зауважує на розрізненні у визначенні й класифікації *сем*. На її думку, компонентний аналіз застосовує певну метамову, що являє собою набір семантичних множників – *сем*, як-от: *класеми* (категоріальна сема) – найбільш узагальнені за змістом частиномовні ознаки, що відповідають значенню частин мови (предметність, ознака, дія і т.ін.); *інтегральні семи* (*архісеми*) – ознаки, що є спільними для тематичної групи чи лексико-семантичного поля (час, погода, переміщення та ін.); *архісема* об'єднує групи слів в межах частини мови (істота/неістота); *диференційні семи* (*гіпосеми*) – ознаки, що відрізняють певне слово від слів того самого класу, тобто

слова, що групуються за однією архісемою, протиставляються і за ними можна відрізнити одну семему від іншої, як-от: для слів *рівнина, плато, низина* архісемою буде «ділянка земного рельєфу з рівною поверхнею»; *потенційна (оказіональна) сема* – сема, що виявляється в певних контекстах; вона не характеризує предмет постійно, а може виявлятися лише в певних ситуаціях, як-от: *начальник – злий, вимогливий; студент – веселий, безтурботний*. У лінгвістичній семантиці існують ще більш розгалужені класифікації сем (наприклад, *експліцитні й імпліцитні; яскраві, градуальні, граматичні, словотвірні* тощо). *Градуальна сема* – сема, яка не представляє якоїсь нової ознаки, а лише ступінь вияву, інтенсивність (*теплий, жаркий, гарячий, пекучий*); *контекстуальна сема* – сема, яка відображає різнопланові асоціації, що виникають у певному контексті [7, с.230-231].

У працях представників Московської семантичної школи компонентний аналіз отримав інший напрямок – опису значення не конкретного слова в контексті, а встановлення семантичних компонентів, які вносяться певним словом до класу речень, тобто *описові підлягає висловлення з відповідним словом* (І. Мельничук). До того ж компонентний склад речення розглядається не як проста сукупність елементів, а організована структура, репрезентована за допомогою певної метамови.

4. Нормативи та вимоги до використання цієї методики (стандартні правила, процедури, спосіб дії).

Методика компонентного аналізу в будь-якому її різновиді буде ефективною лише при дослідженні слів, які можна порівняти за значенням. Коли підстав для зіставлення немає, ця методика буде малоприматною. Тому використання розглянутого прийому дослідження, так само як і застосування інших методик структурного методу, передбачає попереднє якісне осмислення наявного матеріалу. Там, де йдеться про конкретні, логічно й чітко порівнювані слова (*терміни спорідненості, кольороназви, дієслова руху, види транспорту, будівель* і т. п.), доцільно застосовувати **компонентний аналіз бінарного типу** (без використання кількісно зважених ознак). При вивченні синонімічних або абстрактних слів, що утворюють лексичні групи, ефективнішою представляється методика компонентного аналізу, що пов'язана з дистрибутивним аналізом.

Розщеплення об'єкта вивчення на складові частини належить до загальнонаукових прийомів пізнання, проте не можна думати, що такі абстрактні сутності, як фонемі, слова, відмінки і т. п., в дійсності складаються з диференційних або інтегральних ознак. Застосування компонентного аналізу для дослідження значень служить одним з ефективних засобів виявлення тих окремих сторін значення, які найбільш повно виражають його сутність, відрізняючи її від сутності інших значень. Методика компонентного аналізу передбачає не тільки уявне розщеплення об'єктів на частини, а й їх синтез. При цьому синтез здійснюється на новому, більш високому рівні пізнання, в результаті чого досягається будова об'єкта, виявляються приховані до аналізу сторони, визначається специфіка об'єкта.

5. Галузь застосування методики компонентного аналізу в лінгвістичній практиці.

Такі мовні одиниці, як слова, можуть досліджуватися за допомогою компонентного аналізу окремо й лексичними групами. **Опис лексичних груп** будується шляхом виділення компонентів, за допомогою яких одні слова в групі розрізняються між собою, інші ототожнюються.

Семантична структура слова *салага* побудована на підставі його чотирьох значень, що виділяються словниками: 1) холостяк; 2) молодий лицар-васал; 3) бакалавр (людина, що закінчила чотири курси університету); 4) молодий самець котика, який не має пари в період спарювання. Крім того, всередині кожного значення виділяються властиві йому семантичні ознаки, за допомогою яких воно відрізняється від інших значень.

Опис значень слів, що утворюють ту чи іншу лексичну групу, будується зазвичай у вигляді таблиці, в якій по вертикалі розташовуються аналізовані слова, а по горизонталі – назви семантичних ознак, які використовуються для компонентного аналізу. На перетині слів і назв ознак ставляться знаки + (якщо ознака притаманна значенням слова) або – (якщо ознака в значенні слова відсутня).

Так, наприклад, *група іменників, що позначають почуття*, може бути описана за допомогою наступних семантичних ознак: 1) первинність (безпосередня реакція на зовнішнє роздратування); 2) вторинність (емоція виникає в результаті попередніх емоцій); 3) латентність (прихована форма, яка готує розрядку); 4) експлозивність (вибухова форма, якій передують латентні емоції); 5) пасивність протікання емоцій; 6) активність протікання емоцій; 7) контрольованість емоцій свідомістю; 8) неконтрольованість емоцій; 9) тривалий перебіг емоцій; 10) короточасне протікання емоцій. З урахуванням цих десяти ознак іменники зі значенням «почуття» описуються у вигляді таблиці [6, с. 65-77].

У більшості випадків при компонентному аналізі значень семантичні ознаки виділяються за предметно-логічною основою, що передбачає обов'язкове знання описуваних предметів, тобто визначення ознак ґрунтується фактично на пресупозиції, а не на мовних формах їх вираження. А це з лінгвістичної точки не зовсім коректно.

Той факт, що компонентний аналіз здійснюється в основному на матеріалі іменників, рідше дієслів (Krohn 1975), підкреслює номінативний (екстралінгвальний) характер компонентів, що використовуються для опису значень. Сама процедура опису значень представляється такою ж, як в фонології опис фонем за допомогою диференційних ознак: передбачається тільки відповідь *так* чи *ні* й інші питання про наявність в описуваному об'єкті тієї чи іншої ознаки.

Однак зі змістовної точки зору методика компонентного аналізу стосовно лексико-семантичних явищ має суттєві відмінності від аналізу фонологічних одиниць. По-перше, кількість диференційних ознак, придатних для опису фонем, невелика, при цьому ці ознаки є однорідними (рівнозначними за обсягом), тоді як число семантичних ознак невизначене, оскільки залежить від ступеня узагальненості їх: чим загальніші ознаки, тим менше їхнє число; чим конкретніші семантичні ознаки, тим число їх більше.

По-друге, якщо для фонем наявність або відсутність в їхньому утриманні диференційних ознак визначається однозначно за принципом бінарним, то при компонентному аналізі лексичних значень багатьох слів дати подібну однозначну відповідь часто неможливо, оскільки семантична ознака може бути притаманна значенням зіставлюваних слів, але характеризувати їх однаково неможливо.

Так, наприклад, описуючи за допомогою компонентного аналізу групу слів зі значенням «водні об'єкти» (*річка, море, потік, озеро* та ін.), учені вважають, що значенням слів *потік і річка* притаманна ознака «плинність води», а у значень слів *озеро й море* ця ознака відсутня. Однак, якщо бути об'єктивним, ознаку плинності неважко виявити і в озері, і в морі, хоча представлений він в них меншою мірою, так само, наприклад, як в значеннях слів *річка й потік*: в значенні першого слова він менш інтенсивний, ніж у значенні другого. Звідси виникає необхідність при компонентному аналізі лексичних значень вимірювати ступінь інтенсивності семантичних ознак, або їхню вагу в значеннях досліджуваних слів.

По-третє, багато синонімічних і абстрактних слів взагалі не піддаються вивченню за допомогою даної методики компонентного аналізу, оскільки їхні значення можуть не відрізнятися пропонованими семантичними ознаками (наприклад, не розрізняються синонімічні слова *сказ і лють, невдоволення і незадоволення*).

Методика компонентного аналізу використовується переважно для вивчення семантичних явищ в синхронії. Застосування цієї методики може бути явним і прихованим. Так, при описі значень слів в тлумачних словниках компоненти виділяються в плані змісту слова часто шляхом перерахування тих частин, якими позначається предмет

Значення слова *йти* складається з сем 'переміщуватися' 'по землі' 'в одному напрямку', значення слова *ходити* – з сем 'переміщуватися' 'по землі' 'в різних напрямках', значення слова *бігти* – з сем 'переміщуватися' 'по землі' 'в одному напрямку' 'швидко', значення слова *літати* – з сем 'переміщуватися' 'в повітрі' 'в різних напрямках', а значення слова *плисти* – з сем 'переміщуватися' 'по воді' 'в одному напрямку'. Як бачимо, в усіх значеннях семи повторюються. *Різняться значення близьких за смислом слів здебільшого одним компонентом.* Спільний узагальнюючий компонент називають *архісемою*, відмінний – *диференційною семою*, асоціативні, контекстуальні та ін. Компоненти значення – *потенційними семами*.

Як компоненти, можуть виступати фонemi по відношенню до морфем, морфemi по відношенню до слів, слова по відношенню до пропозицій, оскільки кожна попередня одиниця з формальної точки зору є складовою частиною наступної одиниці і може розрізнятися. Диференціація верхніх мовних одиниць в ієрархічній структурі здійснюється як способом розташування одиниць нижчого рівня, так і їхнім складом та кількістю.

6. Взаємодія методики компонентного аналізу з іншими методами лінгвістичних досліджень.

Як і інші прийоми дослідження, методика компонентного аналізу практично не застосовується в «чистому» вигляді. Найчастіше вона поєднується з *описовим, порівняльним, статистичним* методами вивчення фактів. Певною мірою вона перетинається із *дистрибутивно-статистичним методом*, заснованим на обліку лексичної сполучуваності. В цьому випадку компонентами значення слова виступають ті семантичні ознаки, які представлені в словах, що поєднуються з досліджуваними. Структурна організація цих ознак в значенні слова здійснюється його синтаксичними властивостями, а вага ознак визначається частотністю слів, поєднаних із заданими лексичними одиницями.

З емпіричної точки зору кінцевий результат опису лексичних значень за допомогою обліку дистрибутивних властивостей слів є так само, як і при компонентному аналізі, таблицею, в якій по вертикалі розташовуються досліджувані слова, а по горизонталі – назви семантичних ознак, витягнутих з лексичної сполучуваності. Однак тут семантичні ознаки розташовуються не у вигляді простого переліку, а впорядковуються відповідно до синтаксичних властивостей досліджуваних слів. У таблиці, на перетині назв семантичних ознак і слів проставляються не + і –, тобто позначки про наявність або відсутність певної семантичної ознаки в значенні даного слова, а конкретні числа, за допомогою яких вимірюється вага ознак, властивих даними словами. У цих числах фіксується частота зареєстрованих в текстах слововживань, які об'єднуються в лексичні групи із загальною семантичною ознакою.

З теоретичної точки зору характеристика значення слова семантичними ознаками, витягнутими з його дистрибутивних властивостей, по-перше, спирається на лінгвістичну даність – текст, що вигідно відрізняє даний підхід від компонентного аналізу, де ознаки виділяються, по суті, не в значенні слова, а в позначеній ним реалії; по-друге, дає можливість представити модель лексичного значення як динамічне явище, оптимально погоджує факти мови й мовлення. Лексичне значення, що представляє собою інваріантне потенційне явище мови, актуалізується дистрибутивними властивостями слова при його функціонуванні в мові, причому окремі варіанти лексичного значення реалізуються конкретними елементами його дистрибуції.

Семантичні ознаки найбільш істотно розрізняються за вагою в значеннях зіставлюваних слів, тому їх доцільно вважати диференційними, а такі, що збігаються за вагою або несуттєво відрізняються, правомірно розглядати як інтегральні. Звернімо увагу на те, що кількісна вага ознак дозволяє за допомогою статистичних формул обчислювати ступінь семантичного зв'язку між значеннями слів, визначати семантичний обсяг слів,

розкривати структуру розглянутої лексичної групи і т. п. Саме значення заданих слів як би «монтується» з семантичних ознак, абстрагованих з дистрибуції цих слів.

Висновки. Методика компонентного аналізу і будь-які її різновиди є ефективними лише при дослідженні слів, порівнюваних за значенням. Коли підстав для зіставлення немає, ця методика малоприматна. Тому використання даного прийому дослідження, так само як і застосування інших методик, передбачає попереднє якісне осмислення наявного матеріалу. Причому, залежно від його своєрідності й семантичного характеру, для дослідження потрібно вибирати й відповідний різновид методики компонентного аналізу.

Розщеплення об'єкта вивчення на складові частини відноситься до загальнонаукових прийомів пізнання, проте не можна думати, що такі абстрактні сутності, як фонемі, слова, відмінки і т. п., складаються з диференційних або інтегральних ознак. Застосування методики компонентного аналізу для дослідження значень служить одним з ефективних засобів виявлення тих окремих сторін значення, які найбільш повно виражають його сутність, відрізняючи її від сутності інших значень. Методика компонентного аналізу передбачає не тільки уявне розщеплення об'єктів на частини, а й їхній синтез. При цьому синтез здійснюється на новому, більш високому рівні пізнання, в результаті чого досягається будова об'єкта, виявляються приховані до аналізу сторони, визначається специфіка об'єкта тощо.

У **перспективі** планується дослідження інших прийомів структурного методу.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. *Кобозева И. М.* Компонентный анализ лексического значения. *Лингвистическая семантика*: Учебник. 4-е изд. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 352 с.
3. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство. Київ : Академія, 2006. 424 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / под. ред. В. М. Ярцевой. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
5. *Маслов Ю.С.* Введение в языкознание. Москва : Высшая шк., 1998. 272 с.
6. Основы компонентного анализа / О. С. Ахманова, И. А. Мельчук, М. М. Глушко и др.; под ред. Э. М. Медниковой. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 182 с.
7. *Селіванова Олена.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К., 2006. 716 с.
8. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. Київ : АТ «ОКО», 1996. 416 с.
9. *Сусов И. П.* Введение в теоретическое языкознание. Тверь, 1999. 248 с.
10. «Українська мова». Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2000. 752 с.
11. *Bierwisch M.* Wörtliche Bedeutung – eine pragmatische Gretchenfrage. Sprechakttheorie und Semantik. Fr./M. : Suhrkamp, 1979. S. 119–148.

References

1. *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (2003) [Velykyi tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy] [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. Kyiv; Irpin' : VTF "Perun". 1440 s.*
2. *Kobozeva, I. M. (2009) Component analysis of lexical meaning. Linguistic Semantics [Komponentnyy analiz leksicheskogo znacheniya. Lingvisticheskaya semantika]: A Textbook. 4th ed. Moscow: Book House "LIBROKOM". 352 p.*

3. Kochergan, M. P. (2006) General linguistics [Zahal'ne movoznavstvo]. Kyiv: Academy. 424 p.
4. Linguistic encyclopedic dictionary (1990) [Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'] /under. ed. V.M. Yartseva. Moscow: Soviet Encyclopedia. 685 p.
5. Maslov, Yu. S. (1998) Introduction to linguistics [Vvedeniye v yazykoznaniiye]. Moscow: Higher school. 272 p.
6. Fundamentals of component analysis (1969) [Osnovy komponentnogo analiza] / OS Akhmanova, IA Melchuk, MM Glushko and others; ed. E. M. Mednikova. Moscow: Publishing house Mosk. Universitet. 182 p.
7. Selivanova, O. (2006) Modern linguistics: a terminological encyclopedia [Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya]. Poltava: Environment-K. 716 p.
8. Semchinsky, S. V. (1996) General Linguistics. Second edition, revised and supplemented [Zahal'ne movoznavstvo. Vydannya druhe, pereroblene i dopovnene.]. Kyiv: JSC "OKO". 416 p.
9. Susov, I. P. (1999) Introduction to theoretical linguistics [Vvedeniye v teoreticheskoye yazykoznaniiye]. Tver. 248 p.
10. «Ukrainian language». Encyclopedia (2000) [«Ukrayins'ka mova». Entsyklopediya]. Editor-in-Chief: Rusanivsky VM, Taranenko OO (co-chairs), MP Zyablyuk and others. K. : «Ukr. encyclical.». 752 p.
11. Bierwisch, M. (1979) Wörtliche Bedeutung – eine pragmatische Gretchenfrage. Sprechakttheorie und Semantik. Fr./M. : Suhrkamp. S. 119–148.

С. В. Форманова,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ КАК ОДНА ИЗ МЕТОДИК СТРУКТУРНОГО МЕТОДА

В статье предложен новый подход к анализу методов исследования вообще и компонентного анализа, как одной из методик структурного метода, в частности. Прослежено дефиницию метода, цель и объект метода, дано описание метода: основы и принципы методологического анализа, образцы их предметного воплощения, условия применения. Описаны нормативы и требования к использованию метода. Охарактеризована область применения компонентного анализа в лингвистической практике. Доказано, что компонентный анализ позволяет описать практически неограниченное количество лексических единиц.

Ключевые слова: методология лингвистических исследований, структурный метод, методика компонентного анализа, сема, семема.

S. V. Formanova,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department Ukrainian Language*

COMPONENT ANALYSIS AS ONE OF THE STRUCTURAL METHODS

The article proposes a new approach to the analysis of research methods in general and component analysis, as one of the methods of the structural method, in particular. The definition of the method, the purpose and object of the method is traced, a description of the method is given: the foundations and principles of methodological analysis, samples of their subject implementation, conditions of application. The standards and requirements for the use of the method are described. The area of application of component analysis in linguistic

practice is characterized. It has been proven that component analysis allows one to describe an almost unlimited number of lexical units.

Like other research methods, the method of component analysis is practically not used in "pure" form. Most often it is combined with descriptive, comparative, statistical methods of studying facts. To some extent, it intersects with the distributive-statistical method, based on the account of lexical compatibility. In this case, the components of the meaning of the word are those semantic features that are represented in the words that are combined with the studied. The structural organization of these features in the meaning of the word is carried out by its syntactic properties, and the weight of the features is determined by the frequency of words combined with given lexical units.

Key words: methodology of linguistic researches, structural method, methods of component analysis, sema, semema.